

BİBLİYOGRAFYA :

İzmir Atatürk Lisesi Arşivi, Mustafa Rahmi Balaban'ın sicil dosyasında bulunan kendi elyazısıyla özeçmiş; Mustafa Rahmi Balaban, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1948, s. 3-5; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 410; Ferit Ragıp Tuncor, "Mustafa Rahmi Balaban", *Ülkücü Öğretmen*, XV/180-181, İstanbul 1974, s. 24-25 (ayrıca eşi Zübeyde Balaban'dan alınan şifahî bilgilerden faydalanılmıştır).

VELİ ERTAN

BALABAN AĞA MESCİDİ

İstanbul'da
eski bir Bizans yapısından
çevrilmiş mescid.

Balaban Ağa Mescidi Şehzadebaşı ile Lâleli semtleri arasında Fethi Bey ve Büyüyük Reşid Paşa caddeleriyle sınırlanan yapı adasının ortasında bulunuyordu. Bugün en ufak bir izi bile kalmamıştır. Hüseyin Ayvansarâyî bu mescid hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kiliseden münkalibdir; vâkıfı hîn-i fetihde sekbanbaşı olmuştur, merkadi nâ-ma'lümdür; vazifesi Ayasofya Camii'nden verilir, mahallesi vardır" (*Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 62). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'*nde ise 953 (1546) yılında, vakfın sahibi olarak Balaban Ağa b. Abdullah gösterilerek, 888 yılı Safer ayında (Mart 1483), "Sirâcü'n-nâib" imzasıyla düzenlenmiş vakfiyesi bulunduğu kaydedilmiştir. Vakıf kaydından öğrenildiğine göre mescidin yanında on tane hücre ile üç tane dükkân ve bir sıbyan mektebi de vardı. Aynı vakfa 953 yılına kadar çeşitli kişiler tarafından on vakıf daha yapılmıştır. Bunların arasında mescidin yakınındaki Müslüman Dedé Zâviyesi'nin de buraya vakfedildiği öğrenilmektedir.

Balaban Ağa'nın tarihteki kişiliği hakkında açık bilgi yoktur. Bu zatın İstanbul'un fethi sırasında değerli hizmeti olan ve Arnavutluk'ta İskender Bey'e karşı 1464'ten 1467'ye kadar çarpışmaları idare ederek sonunda şehid düşen Baderalı Balaban Paşa olması ihtimali akla gelmektedir. Balaban Ağa Mescidi, tarihî kayıtlara geçmemiş başka bir Balaban adlı kimseye ait değilse, belki fetih sırasında henüz sekbanbaşı olan bu Balaban Paşa'nın bir hayratı veya onun hâtrasını yaşatmak için teberrüken vakfedilmiş olabilir. Balaban Ağa Mescidi'nin, terk edilmiş harap Bizans yapılarını "şenlendirme" politikası gereğince ibadet için kullanılmak üzere mescide çevrildiği açıkça bellidir.

Mescidin esasını teşkil eden küçük yapı aslında bir kilise olmayıp tahmine göre V. yüzyıla ait bir yuvarlak bina idi. Planına bakılırsa bir mezar binası olması da muhtemeldir. Zaten yıkılırken altındaki bodrumda da altı adet mezar bulunması bunu destekler. XIV. yüzyılda bu bodrum değişikliğe uğramış, dikdörtgen bir mezar odası haline getirilerek buraya daha pek çok ölü gömülmüştür. Hatta burada Theodoros adında birine ait 1341 tarihli bir mezar kitabesi de bulunmuştur. Bazılarınca iddia edildiği gibi burası bir vaftizhâne değildir. Kudüs'teki İsa'nın merkadi kilisesinin bir benzeri olarak V. yüzyılda yapıldığı bilinen, Kouratoros Manastırı ve Kilisesi'nin kalıntısı olması da kesin bilgiye dayanmayan bir tahmindir. Bir manastırın kütüphanesi olabileceği yolundaki görüş de temelsizdir. Bir aile türbesi veya bir hristiyan azinine mahsus bir mezar binası olan bu küçük yapı, Bizans devrinin geç bir döneminde ibadethâne yani "şapel" haline getirilmiştir.

Balaban Ağa Mescidi İslâm ibadethânesine çevrildiğinde ise pâyelerden birine bir mihrap nişi oyulmuş, diğer bir pâyenin üzerine de minare oturtulmuştur. 1875'e doğru çizilen İstanbul planında mescidin hayli geniş bir dış sınırı vardı ve bunun etrafı bir duvarla çevrilmişti. Bu sahayı hazire işgal ediyordu. Paspatis'in 1877'de yayımlanan kitabında yer alan Galanakış adlı bir ressamın çizdiği resim mescidi, etrafını çeviren ağaçlar ve içinde pek çok mezar taşı bulunan haziresi ile tasvir etmektedir. Yine bu resimden anlaşıldığına göre üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülü bulunuyordu. Aslında olması gereken kubbesi çok daha önceleri, hatta belki de Bizans çağında yıkılmış olmalıydı.

Balaban Ağa Mescidi, 23 Temmuz 1911 günü çıkan Uzunçarşı-Mercan-Lâleli yangınında yanmış ve bir daha ihya edilmemiştir. Bu bölgedeki eserlere çok zarar veren 1660, 1693, 1718, 1782 yangınlarında da tahribe uğramış olmalıdır. Fakat her defasında ihya edilmişti. Nitekim 1911 yılı yangınına kadar temiz ve

bakımlı bir durumda idi. Uzun yıllar harap halde bırakıldıktan sonra 1930'da taşları Vakıflar İdaresi tarafından enkazcılara satılmıştır. Binanın toprak üstünde görülen duvarları tamamen yıkıldıktan sonra İstanbul müzeleri idaresi bir müdahalede bulunarak burada üç hafta süren bir kazı yaptırmış ve neticesinde altındaki mahzen kısmı bulunmuştur. Mescidin bütün kalıntıları yıkıcılara bırakıldığından arsanın bir kısmına yeni binalar yapılmış ve evvelce bulunduğu yerin üzerinden Harikzedeler sokağı geçirilmiştir. Bugün bu eserden sadece Balaban Ağa mahallesi adı yaşamaktadır.

Balaban Ağa Mescidi'nin esas dıştan yuvarlak içeriden ise altı köşeli idi, içinde kemerli altı niş bulunuyordu. Mescide çevrildiğinde yapıyı dışarıdan yarım ay gibi kavisli olarak kısmen saran bir son cemaat yeri eklenmişti.

Ölçüleri çok ufak olmakla beraber tarihî değeri büyük olan, etrafındaki haziresiyle birlikte güzel bir köşe teşkil eden ve herhalde fethe katılan bir tarihî şahsiyetin hâtrasını yaşatan Balaban Ağa Mescidi'nin, Operatör Cemil Paşa'nın belediye başkanlığı sırasında yapılan ve pek çok eserin yok olmasına yol açan şehir planlarının bir kurbanı olması gerçekten bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 153-154; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 62; A. G. Paspatis, *Byzantina Meletai*, İstanbul 1877, s. 385-386, metin dışında 1. resim; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909, s. 12, 42, rs. 94; A. von Millingen, *Byzantine Churches of Constantinople*, London 1912, s. 265-267; E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri*, İstanbul 1958, s. 14; a.mlf., *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul 1958, pafta C2; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, Pennsylvania 1976, s. 25-27; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 98-99; Arif Müfit Mansel, "The Excavations of the Balaban Agha Mesdjid", *The Art Bulletin*, XV, New York 1933, s. 210-229; a.mlf., "Balaban Ağa Mescidi Hafriyatı", *Türk Tarih Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, III, Ankara 1936, s. 49-73; Semavi Eyice, "Balaban Ağa Mescidi", *İst. A*, IV, 1946-1949.

SEMÂVİ EYİCE

Balaban Ağa Mescidi'nin XIX. yüzyıldaki halini gösteren bir gravürle (A. G. Paspatis'ten), 1925'te yıkılmadan önce çekilmiş bir fotoğrafı (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

